

Трагедыя Дальвы: сведчанні следчага

Пра што нагадала архіўная папка

Мікалай Пятровіч Гірыловіч – адзіны, каму пашчасціла выжыць у знішчанай разам з насельнікамі вёсцы Дальва Лагойскага раёна. 19 чэрвеня 1944 года нацысты зажыва спалілі 44 жыхары: 29 дзяцей, 13 жанчын, двух мужчын. Гэта была апошняя з 628 беларускіх вогненных вёсак Вялікай Айчыннай, якія паўтарылі трагічны лёс Хатыні. Пасля вайны жыццё тут так і не адраділася.

Мікалаю Гірыловічу гэтым летам споўнілася б 90. Дакладная дата нараджэння невядомая, усе дакументы згарэлі ў агні. Калі ў 1947-м атрымліваў першы пашпарт, запісалі 12 чэрвеня 1931 года – паводле прыкідак сваякоў з суседніх вёсак, нарадзіўся прыкладна ў гэты час. Усё сваё жыццё ён прысвяціў увекавечванню памяці пра аднавяскоўцаў. Быў перакананы: Гасподзь менавіта дзеля гэтага яго выратаваў.

Вёска-помнік

30 чэрвеня 1969 года Гірыловіч прывёз дальвінскую зямлю на адзіныя ў свеце Могілікі спаленых вёсак у мемарыяльным комплексе «Хатынь». Менавіта тады ў яго ўзнікла ідэя пабудавань мемарыяла на месцы знішчанай роднай Дальвы.

Узводзіўся помнік на грамадскіх пачатках. «Рухавіком справы» быў Мікалай Гірыловіч. Яго ініцыятыву падтрымалі не толькі ў Беларусі, але і ва ўсім Савецкім Саюзе. Асабліва важкім быў уклад калега з Белтэлерадыёкампаніі, дзе заслужаны сувязіст Беларусі Гірыловіч працаваў многія гады.

У 1973 годзе мемарыял «Дальва» адкрылі – забітая, пахаваная вёска пачала сваё другое жыццё.

Кніга Мікалая Гірыловіча «Дальва – сястра Хатыні» выйшла шматтысячным тыражом, вытрымала некалькі перавыданняў. Злучаныя агульным лёсам вёскі аддзяляюць усяго пару дзясяткаў кіламетраў. У Дальве ўстаноўлены камень, на якім высечаны шчымыя тэкст:

Спаліў нас вораг чэрвеньскай парою –
Дзядоў, жанчын, падлеткаў і дзяцей.
Даруйце, людзі добрыя, за тое,
Што вас не сустракаем як гасцей.

У 2002 годзе «Дальва» была ўключана ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі

Беларусь. Цяпер гэта філіял мемарыяльнага комплексу «Хатынь».

Чорны панядзелак чэрвеня...

У Дальве, у агульнай магіле, спяць самыя родныя людзі Гірыловіча: мама, тата, дзядуля, тры малодшыя браты.

Вось што расказаў Мікалай Пятровіч:

– Нямецкі гарнізон стаяў у Плешчаніцах, а за восем кіламетраў, у Акалове, пачыналася партызанская зона – туды ўваходзіла і Дальва. 3 лютага 1942 года ў нас не было фашысцкай улады, не было паліцаў – толькі карнікі праходзілі ў маі 1943-га. Але тады не лютавалі. А ў 1944-м была вялікая карная экспедыцыя – немцы ішлі літаральна цэпам, нічога не пакідаючы на сваім шляху. Ад партызан мы даведаліся пра гэта яшчэ ў маі, калі пачыналі сеяць. 1 чэрвеня падышла брыгада «Народныя мсціўцы»: усе вяскоўцы накіраваліся ў лес, да зямлянак, там ужо былі і жыхары іншых вёсак. Партызаны праз пару дзён адступілі. А дзесьці праз тыдзень вельмі нізка лятаў нямецкі самалёт-разведчык, нас убачыў... Фашысты пагналі нас у Жардзяжжа, дзе быў перасылачны пункт, там частку людзей пагрузілі для адпраўкі ў Германію, астатніх пагналі перад сабой на Бягомль – правяралі, ці не замініравана шаша... Ноччу ўдалося збегчы з

Сімвалічны зварот загінулых дальвінцаў да нашчадкаў, якія наведваюць вёску-помнік

зачыненага хлява, сталі прабірацца дадому. У Дальву прыйшлі ў пятніцу, 16 чэрвеня...

На досвітку 19-га бацька павёў пасвіць каня, кіламетры за два ад вёскі. Маці разбудзіла, каб падмяніў бацьку. Сонца толькі ўзыходзіла, мы з маці басанож ішлі па роснай траве, пакідаючы прыкметныя сляды. Як зараз памятаю: бацька з маці адыходзілі ў Дальву, таксама пакідаючы сляды на расе... Праз нейкі час пачуў выбух і аўтаматныя чэргі. Узляўся распутваць каня (ён быў спутаны жалезным путам), але не атрымалася. Пабег у вёску без каня – гэта мяне і выратавала, інакш бы я апынуўся ў Дальве ў той момант, калі немцы рабілі сваю чорную справу... Я прыбег агародамі, праз жыта: дзверы ў хаце адчынены, лётае пух ад падушак, пабітае шкло. А на стале лыжкі раскладзены... Выбег з хаты – нікога навокал, толькі праз дым убачыў у канцы вёскі дзве крытыя машыны. Мусіць, думаю, забралі людзей. Але не, аднавяскоўцы ўжо дагаралі...

Гэта была апошняя з 628 беларускіх вогненых вёсак Вялікай Айчыннай, якія паўтарылі трагічны лёс Хатыні.

Маці мая, мусіць, цяжарная была, так хацела нарадзіць дачушку... Маці і малодшы брацік ляжалі ў двары, метраў за дзесяць ад агульнага чалавечага месіва. Мабыць, яны вырваліся з палаючай хаты, але немцы іх застрэлілі. Маці сваю я пазнаў не па твары – па каронцы ў роце: толькі ў яе была...

У маёй памяці да гэтага часу жах таго страшнага чэрвеньскага дня, чорнага панядзелка, калі Дальва памірала – памірала пакутліва, цяжка. Яшчэ і назаўтра, і

на дзесяты дзень над папялішчам стаяў густы цяжкі пах. Ветрам яго даносіла да блізкіх і далёкіх вёсак. Не даваў дыхаць гэты пах смерці і гора.

Маці і малодшы брацік ляжалі ў двары, метраў за дзесяць ад агульнага чалавечага месіва.

Дзесяць дзён і начэй ляжалі пад адкрытым небам спаленыя дальвінцы. Не маглі жывыя адразу выканаць свой хрысціянскі абавязак перад нябожчыкамі: акупанты адступалі на захад, аказваючы жорсткае супраціўленне. Толькі 29 чэрвеня, у другой палове дня, паказаліся нашы танкі. У Дальву прыйшлі партызаны, сабраліся жыхары суседніх вёсак, каб пахаваць вяскоўцаў...

Сынаў і грамадзянскі подзвіг

Пасля службы ў арміі восенню 1954-га Мікалай Грыловіч прыехаў у родныя мясціны. Пайшоў да брацкай магілы аднавяскоўцаў і ўбачыў заняпад: адзін з драўляных крыжоў паваліўся, агароджа пакасілася... Мясцовы сельсавет дапамог тады паставіць жалезную агароджу і бетоннае надмагілле, у 1963-м тут з'явіўся абеліск. Але да мемарыяльнага комплексу шлях быў яшчэ доўгі...

Велічная постаць жанчыны-маці, да якой даверліва прытуліўся маленькі хлопчык. А за іх спінамі – чорныя, нібы абгарэлыя, бэлькі, што зруйнавалі чалавечыя жыцці. Былая вяскова вуліца стала алейнай памяці: 44 бярозкі нагадваюць пра загінулых у страшным агні.

Падчас усталявання
мемарыяла ў Дальве

На месцы, дзе стаялі хаты, – сімвалічныя цэментныя зрубы.

Мемарыял у Дальве стварыў заслужаны дзеяч мастацтваў Рэспублікі Беларусь скульптар Уладзімір Церабун.

Скульптура «Маці з сынам» атаясамлівалася ў Мікалая Пятровіча з яго роднай матуляй Ганнай Грыловіч

рабун. Для студэнта аддзялення скульптуры тэатральна-мастацкага інстытута, вучня А. Бембеля і А. Анікейчыка, ён быў дыпломнай работай. Упершыню ў гісторыі alma mater яна выконвалася ў натуре на месцы, а дзяржаўная экзаменацыйная камісія адмыслова выязджала ў Дальву. За гэтую работу ў 1976 годзе скульптара ўганаравалі прэміяй Ленінскага камсамола Беларусі.

Надмагільны помнік Мікалаю Грыловічу Уладзімір Церабун выканаў у стылістыцы дальвінскага мемарыяла: сімвалічны зруб спаленай роднай хаты, гладыш з малаком, ручнік... І надпіс – паэтычныя радкі Ульяна Церабуна:

З людзьмі спалілі тваю Дальву,
што паўтарыла лёс Хатыні.
Зрабіў ты ўсё, каб мы ніколі
пра тое гора не забылі...

Бясцэнны архіў

Пасля смерці Мікалая Пятровіча яго ўдава Рыма Ігараўна скрупулёзна сістэматызавала аб'ёмны архіў мужа. Дакументы, перапіска з рознымі інстанцыямі, фотаздымкі, газетныя і часопісныя дасье... Па сутнасці, беражліва захавана ўся гісторыя мемарыяльнага комплексу «Дальва». У асобных вялікіх папках – шматлікія ксеракопіі дакументаў, якія выявіў Грыловіч, на працягу многіх гадоў працуючы ў архівах, па крупінках збіраючы звесткі пра Дальву. Яму ўдалося аднавіць гісторыю роднай вёскі, якая згадваецца ў архіўных крыніцах з канца XVII стагоддзя.

Шмат чаго з гэтага архіва Рыма Ігараўна перадала ў музей мемарыяльных комплексаў «Хатынь» і «Дальва»,

бунала. Вялікае інтэрв'ю з ім друкавалася ў некалькіх нумарах газеты «Звязда», пазней увайшло ў кнігу «Нашчадкі вогненных вёсак» (2009). Віктар Васільевіч згадаў, што судовы працэс быў надзвычай складаны, доўжыўся прыкладна паўтара месяца.

Варта нагадаць, што 118-ы паліцэйскі батальён сфарміравалі ў 1942 годзе ў Кіеве са здраднікаў, якія добраахвотна пайшлі на службу да гітлераўцаў. Большасць з іх мелі ваенную падрыхтоўку на тэрыторыі Германіі. Адзначыўся батальён масавымі расстрэламі ў Кіеве, у Бабіным Яры. Потым падрадзяленне перадыслацыравалі на тэрыторыю Беларусі для барацьбы з партызанамі.

Да вайны Васюра скончыў Кіеўскае ваеннае вучылішча сувязі. Ён добраахвотна здаўся ў палон. Вучыўся ў нямецкай школе прапагандыстаў, паступіў на службу ў 118-ы батальён. Пасля вайны кату ўдалося выдатна замаскіравацца. Жыў у сяле Вялікая Дымерка Браварскага раёна Кіеўскай вобласці. Працаваў намеснікам дырэктара саўгаса. З'яўляўся ганаровым курсантам Кіеўскага ваеннага вучылішча. Яго віншавалі з Днём Перамогі: значыўся як удзельнік вайны.

Васюра прыдумаў добрую легенду. Прызнаўся, што быў у палоне, служыў у немцаў – але не расстрэльваў, не спальваў. У 1952 годзе ваенны трыбунал асудзіў Васюру на 10 гадоў, але ў 1955-м была амністыя і яго вызвалілі. У папцы, што перадала Рыма Ігараўна, захоўваецца перапісаны ад рукі прысуд ваеннага трыбунала Кіеўскай ваеннай акругі ад 23 чэрвеня 1952 года.

Вялікай нечаканасцю было ўбачыць ліст Далідовіча, адрасаваны Грыловічу.

...А вось акуратна выразаная рэпартажы з Віцебска з залы суда спецыяльнага карэспандэнта газеты «Звязда» Уладзіміра Гойтана «Крывавы след здрадніцтва», «Сведкі вогненных вёсак», «Суд памяці» («Звязда»: 6, 7, 12 мая 1987 г.). Судовая калегія па крымінальных справах Вярхоўнага суда БССР разглядала справу па абвінавачанні былых нацысцкіх карнікаў 5-й роты 13-га батальёна СД Віктара Баршчэўскага і Францішака Катовіча ў здрадзе Радзіме. Якія страшныя злачынствы гэтых гітлераўскіх памагатых выявіліся праз дзесяцігоддзі – сапраўды крывавы след здрадніцтва!

Да публікацыі прыкладзены копіі пратаколаў допытаў сведкаў па той справе. Іх праводзіў у Віцебску 3–5 сакавіка 1987 года старшы следчы следчага аддзялення Упраўлення КДБ БССР па Гродзенскай вобласці падпалкоўнік Я.М. Далідовіч.

Яўгена Мікалаевіча Далідовіча невыпадкава называюць легендарным следчым. Ён расследаваў многія гучныя справы, у тым ліку справу Васюры.

Вялікай нечаканасцю было ўбачыць ліст Далідовіча, адрасаваны Грыловічу. Дата не ўказана, але, трэба думаць, гэта лета 1987 года.

Толькі ў Лагойскім раёне фашысты спалілі разам з жыхарамі больш як 20 вёсак, палова з іх так і не адрадзілася да жыцця.

«Мікалай Пятровіч! Я спрабаваў з Вамі звязацца па тэлефоне, калі знаходзіўся ў Віцебску (я там са студзеня па сакавік удзельнічаў у расследаванні крымінальнай справы на ваенных злачынцаў Баршчэўскага і Катовіча з 5-й роты 13-га паліцэйскага батальёна СД). Гэтыя карнікі здзейснілі цяжкія злачынствы ў перыяд з кастрычніка 1943 па чэрвень 1944 года. Усё, што нам удалося ў ходзе следства выявіць, устанавілі і даказалі абвінавачаным Баршчэўскаму і Катовічу. У чэрвені 1944 года група паліцэйскіх да 30–40 чалавек з 5-й роты 13-га батальёна ўдзельнічала ў карнай аперацыі на рацэ Беразіне, дзе дзейнічала разам з мадзьярамі і іншымі карнымі фарміраваннямі. Тады ж гэтая група з удзелам абвінавачаных Баршчэўскага і Катовіча захапіла і ўвёсцы Тоўшчы (у 2-х км ад шашы Бягомль – Плешчаныцы, дзе ёсць паварот на в. Верацей Бягомльскага с/с) у хляве зажива спаліла 40 чалавек мірных жыхароў, а 1 мужчына збег, абгарэўшы, з хлява. Карнікі яго паранілі і потым ён памёр. Гэта было ў чэрвені 1944 года (тут і далей падкрэслена следчым. – Аўт.). Гэтая ж група карнікаў, сярод якіх было толькі два немцы (адзін з іх кульгавы), з Тоўшчаў прыбыла найпрост праз пералескі і палі ў в. Задор'е і там уз'ядналася са сваёй 5-й ротай 13-га батальёна СД. Рота з адной грузавой аўтамашынай (у якой ехаў немец – шэф роты з г. Глыбокае Віцебскай вобл.) і абозам адступала на захад праз Далгінава, Задор'е, Жардзяжжа, Плешчаныцы, Маладзечна. Спынялася рота ў в. Задор'е на 1–2 дні і на кароткі час (днём, гатавалі абед) у в. Жардзяжжа. Форма ў паліцаў была зялёная – колеру крапівы, на галаўных уборах – выява чэрапа з перакрываваемымі касцамі, г. зн., як у СС-аўцаў. Хаця Баршчэўскі і Катовіч нічога іншага не паказалі, акрамя таго, што ім паставілі ў віну, але іх саслужыўцы па 5-й роце здзейснілі і іншыя злачынствы пры адступленні на захад у чэрвені 1944 г. Трэба яшчэ больш працаваць. Гэта Вам да ведама. З павагай, Яўген Далідовіч».

І прыпіска: «Патэлефануйце мне, як вернецца ў Мінск».

Магчыма, расследаванне наблізілася да праўды пра тое, хто знішчыў Дальву? Можа быць, тая самая 5-я рота 13-га паліцэйскага батальёна СД? Ад вёсак, дзе праходзіла ўказанае падраздзяленне ў чэрвені 1944 года, да Дальвы ўсяго некалькі кіламетраў.

Згадалася інтэрв'ю журналісткі Кацярыны Весялуха з вядомым следчым, апублікаванае ў «Сельскай газете» 28 мая 2020 года. А інтэрнэт падказаў: віншавальныя паштоўкі з Днём Перамогі, падпісаныя старшынёй Гродзенскага аблвыканкама Уладзімірам Каранікам, сёлета атрымалі ўсе 228 ветэранаў, якія пражываюць у вобласці. У тым ліку – Яўген Далідовіч.

Версія Далідовіча

Адшукаўшы нумар тэлефона, тэлефаную ў Гродна. І якая ўдача – трубку ўзяў сам Яўген Мікалаевіч! Расказваю яму пра архіў Мікалая Грыловіча. Суразмоўца адразу ж канкрэтызуе:

– Я перадаў Грыловічу копіі трафейных дакументаў па Вялікай Айчыннай вайне, якія атрымаў у Мінскім абласным архіве.

Зачытваю ліст больш як 30-гадовай даўнасці.

– **Магчыма, тады былі падставы думаць, што ў знішчэнні Дальвы ўдзельнічала 5-я рота 13-га паліцэйскага батальёна СД?**

– Адпаведныя дакументы не выяўлены. Той ліст Грыловічу пісаў па матэрыялах следства: шэсць месяцаў я быў у Віцебску ў камандзіроўцы, працаваў там. Ёсць версія, што Дальву знішчыла каманда шуцманшафт. Гэта карнае падраздзяленне з маладых немцаў, якія вялі барацьбу з падпольным і партызанскім рухам. Яны адступалі на захад менавіта праз гэтую тэрыторыю. Хутчэй за ўсё, менавіта яны ўварваліся ў Дальву 19 чэрвеня 1944 года, ачапілі вёску і зажыва спалілі людзей. Гэта былі немцы.

«Калі б Мікалай Пятровіч быў жывы, мы пагутарылі б з ім падрабязна. Ён увесь час імкнуўся даведацца, якое карнае фарміраванне знішчыла Дальву».

– **Калі не знойдзены дакументы, адкуль з'явілася тая версія?**

– Пасля вайны яе выказвалі самі партызаны. Тады я працаваў народным следчым пракуратуры Плешчаніцкага раёна, гэтая тэрыторыя адносілася да зоны маёй увагі. У чэрвені 1944 года нямецкія воінскія франтавыя часці разам з карнымі фарміраваннямі ўступілі ў бой

Легендарны следчы Яўген Далідовіч, які расследаваў многія гучныя справы

з партызанскай брыгадай «Жалязняк», гэта адбывалася паміж Барысавам і Зембіным. Тады загінула шмат партызанаў. Пасля бою нямецкія падраздзяленні раздзяліліся. Частка іх накіравалася на Смалявічы і Мінск, іншыя – у напрамку Маладзечна, у тым ліку праз Дальву.

– У кнізе «Дальва – сястра Хатыні» Мікалай Грыловіч піша: «Як цяпер стала вядома, партызаны каля вёскі Дальва перарэзалі палявы кабель, тым самым парушыўшы тэлефонную сувязь. Гітлераўцы-связзісты, якія стаялі ў вёсцы Жардзяжжа, выехалі на аднаўленне тэлефоннай сувязі, а калі аднавілі, выклікалі дапамогу. З гэтага моманту лёс нашай вёскі быў прадвызначаны»...

– Калі б Мікалай Пятровіч быў жывы, мы пагутарылі б з ім падрабязна. Ён увесь час імкнуўся даведацца, якое карнае фарміраванне знішчыла Дальву.

– **Грыловіч прысутнічаў на працэсе Васюры...**

– Так. Калі я дастаўляў на суд сведкаў, пацярпелых ад злачынстваў 118-га батальёна, Грыловіч некалькі разоў вязджаў са мной у раён Бягомля, Плешчаніц, іншыя мясціны. Увогуле па справе Васюры я працаваў дзевяць месяцаў, узначальваў групу следчых. Калі шоў працэс у ваенным трыбунале Беларускай ваеннай акругі, мяне камандзіравалі ў Мінск як следчага, які ведае дасканала ўсе абставіны справы, для дапамогі. Я знаходзіўся ў Мінску паўтара месяца. Мне была выдзелена са штаба Узброеных Сіл службовая машына і два салдацікі-шафёры. З Бягомля, Смалявічаў, Плешчаніц, Лагойска і

На Могілках спаленых вёсак
у мемарыяльным
комплексе «Хатынь»:
Мікалай Гірыловіч,
яго жонка Рыма Ігараўна
і дачка Вольга

іншых населеных пунктаў я дастаўляў на працэс людзей, якіх прызналі пацярпелымі і сведкамі па гэтай справе – больш як 140 чалавек. Гэта блізкія сваякі забітых і спаленых 118-м батальёнам... Згадаю такую дэталю. Калі ішоў працэс над Васюрам, старшыня ваеннага трыбунала Віктар Глазкоў патэлефанаваў у штаб Беларускай ваеннай акругі, і прыбылі чалавек восем-дзесяць генералаў паглядзець на здрадніка. Яны не ўтрымаліся, клеймавалі: маўляў, падлюга, мы твае равеснікі, усю вайну прайшлі, змагаліся з гітлераўцамі, а ты здраднік, пайшоў на службу да ворага... Васюра, помню, апусціў галаву, ні слова не мог сказаць.

Без права на бяспамяцтва

Дырэктар Дзяржаўнага мемарыяльнага комплексу «Хатынь» кандыдат гістарычных навук Артур Зельскі адзначае: версіі адносна гібелі Дальвы выказваюцца розныя, аднак канкрэтных дакументаў пакуль не выяўлена. На яго думку, іх варта шукаць у нямецкіх архівах: там шмат чаго асела.

Архіў жа Мікалая Пятровіча Гірыловіча Рыма Ігараўна намарваецца перадаць у музей «Хатыні».

Хочацца спадзявацца, што з цягам часу гісторыя нашай Радзімы, асабліва ваеннага часу, застанецца без «белых плям».

...19 чэрвеня 2021 года, як і штогод у гэты дзень, у Дальве прайшоў мітынг-рэквіем. Памяць пра спаленую вёску і яе жыхароў ушанавалі прадстаўнікі дзяржаўных структур і грамадскіх арганізацый, працоўных калектываў, вучні Акалоўскай сярэдняй школы і іншых навучальных устаноў. Супрацоўнікі Белтэлерадыёкампаніі, дзе працаваў ініцыятар стварэння дальвінскага мемарыяла Мікалай Пятровіч Гірыловіч, падкрэслілі: жыхары раёна могуць ганарыцца сваім земляком, адданым і верным сынам роднай зямлі. Невыпадкава ён з'яўляецца ганаровым грамадзянінам Лагойска. Прадстаўнікі райвыканкама і Савета дэпутатаў нагадалі, што толькі ў Лагойскім раёне фашысты спалілі разам з жыхарамі больш як 20 вёсак, палова з іх так і не адродзілася да жыцця.

Беларусь помніць...

*Таццяна ПАДАЛЯК,
доктар філалагічных навук, прафесар кафедры
медыялогіі факультэта журналістыкі БДУ
Фота аўтара, з асабістага архіва
Рымы Гірыловіч і БЕЛТА*